

Іванов М. С.,
аспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Науковий керівник:

О. П. Кучинська, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 343.13

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Практична ефективність систем забезпечення прав людини в державі в першу чергу проявляється у відповідних механізмах захисту, в тому числі прав учасників кримінального провадження. На нашу думку, саме процедури кримінального переслідування особи, яка підозрюється або обвинувачується у скоєнні кримінального діяння, є тією сферою правових відносин, де спостерігаємо реальну ефективність системи забезпечення прав людини в державі.

Мета статті полягає в аналізі елементів і особливостей діяльності національних правових механізмів забезпечення прав учасників кримінального провадження. Також автор ставить перед собою завдання розкрити особливості функціонування окремих елементів національних механізмів забезпечення прав учасників кримінального провадження.

У межах цього наукового дослідження ми проведемо аналіз нормативно-правових джерел, юридичних процедур та суб'єктів як елементів національного правового механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, оскільки дослідження проблематики системи забезпечення прав та свобод людини і громадянина має важливе практичне значення для подальшого розвитку науки кримінального процесуального права та реформування законодавства України в аспекті євроінтеграційних прагнень України, вдосконалення практики реалізації та захисту прав людини, розбудови України як демократичної і правової держави.

Дослідивши елементи національного механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, ми зможемо виробити власне бачення загальної й індивідуальної ролі цих елементів у межах національного механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Варто зауважити, що національний механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження функціонує не лише в межах кримінальної юстиції. Суттєвим чинником, що впливає на рівень захищеності прав учасників кримінального провадження, є інститут конституційної юрисдикції. Конституційний Суд України лише нещодавно почав здійснювати роль як механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження. Водночас такі

зміни вже дають перші результати, що виражається у рівні забезпеченості прав учасників кримінального провадження у кримінальному процесі України.

Ключові слова: механізм забезпечення, права учасників кримінального провадження, юридична процедура, національний механізм захисту прав людини, Конституційний Суд України.

Діяльність держави щодо забезпечення прав, свобод і інтересів людини є однією з основних цілей функціонування державних органів в суспільстві. Створення дієвих механізмів реалізації, охорони і захисту прав громадян, дотримання свобод людини, забезпечення сприятливих умов для реалізації людиною своїх законних інтересів – всі ці завдання є необхідними для створення правової держави. Як зазначає І. І. Припхан, основне призначення правової держави полягає у надійному захисті прав, свобод та інтересів людини і громадянина. З цією метою необхідно сформувані відповідний механізм реалізації прав, свобод та інтересів людини і громадянина та засоби їх захисту¹.

Важливою складовою системи забезпечення прав людини є її міжнародна складова, що формується з різних наднаціональних механізмів забезпечення прав людини. Зокрема, Л. В. Голяк відзначає, що критерієм демократичності держави вважається ставлення в цій державі до міжнародних стандартів прав людини, їх сприйняття та послідовна реалізація встановлених у них принципів².

Однак предметом цього дослідження стане саме національний правовий механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження, який, на нашу думку, складається з таких елементів: нормативно-правові джерела, юридичні процедури та уповноважені суб'єкти, діяльність яких направлена на досягнення конкретного правового режиму.

Першим елементом правового механізму є нормативно-правові джерела, які забезпечують систему прав учасників кри-

мінального провадження в Україні. До таких джерел належать Конституція України, закони та підзаконні акти України.

Безумовно, визначальну роль у процесах функціонування національного механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження відіграє Конституція України як Основний Закон, який має найвищу юридичну силу. Конституція України безпосередньо впливає на формування вітчизняного кримінального процесуального законодавства, яке забезпечує існування духу верховенства права та законності, в тому числі між учасниками кримінальних процесуальних відносин, адже закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. У розділі II визначені основні права людини, які й формують систему забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Серед джерел права як елемента механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження особливе значення мають такі нормативні акти: Кримінальний кодекс України (далі – КК України); Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України); Кримінально-виконавчий кодекс України; закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про попереднє ув'язнення», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та інші.

Заслужують на увагу також підзаконні нормативні акти, які значною мірою впливають на належний рівень забезпечення прав учасників криміналь-

¹ І Припхан, 'Конституційно-правовий механізм захисту суспільної моралі' (2012) 67 *Актуальні проблеми держави і права* 75.

² Л Голяк, 'Несудові форми захисту прав людини (за участі інститутів омбудсмена) в Україні та Польщі: порівняльний аналіз' (2008) 2 *Часопис Київського університету права* 74–75.

ного провадження. До таких актів належать: роз'яснення, листи та постанови Пленумів Верховного Суду України та Верховного Суду, правові позиції вищих судових органів, Накази Генерального прокурора, Накази Міністерства внутрішніх справ, рішення Ради адвокатів України, професійні етичні кодекси та інші.

Особлива роль серед національних джерел, що регулюють функціонування механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, відведена практиці ЄСПЛ. Так, відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика ЄСПЛ має пріоритет у випадку колізії норм чинного кримінально-процесуального законодавства України та правових висновків практики ЄСПЛ. Наприклад, відповідно до частини 3 статті 315 КПК України під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II КПК України. За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим. Тобто така норма встановлює автоматичний режим продовження запобіжного заходу щодо обвинуваченого, якщо сторонами не було подано клопотань про зміну запобіжного заходу. Водночас, правовий висновок ЄСПЛ у пункті 30 рішення від 9 жовтня 2014 року у справі «Чанев проти України» (заява № 46193/13)¹ встановив, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України чітко та точно не регулює питання щодо

тримання особи під вартою у період після закінчення досудового розслідування та до початку судового розгляду. Натомість, відповідно до статті 29 Конституції України, статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та сталої практики ЄСПЛ, жодна особа не може бути затримана без законної процедури та судового рішення. Відповідно, таке автоматичне продовження запобіжного заходу явно не відповідає духу і нормам Конвенції, що робить його незаконним і таким, що не повинно застосовуватись у кримінальному провадженні. Враховуючи позицію ЄСПЛ з цього питання, Конституційний Суд України в своєму рішенні від 23 листопада 2017 року у справі № 1–28/2017² визнав положення третього речення частини 3 статті 315 КПК України неконституційним та таким, що втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

Дослідивши питання стосовно джерел національного права як елемента механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, доходимо висновку, що нині існує доволі розгалужена та об'ємна система законодавства, яка регламентує правовідносини між учасниками кримінального провадження. Ми вважаємо, що значна кількість нормативних актів, які регулюють кримінальні процесуальні правовідносини, створює певну складність у їх ефективному використанні (у зв'язку з існуванням колізій, прогалин у законодавстві та інших суміжних явищ), водночас, виняткова важливість об'єктів їх захисту – життя, здоров'я і свобода людини – зумовлюють необхідність у високому рівні нормативної визначеності кримінальних процесуальних правовідносин.

Наступним елементом механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження є юридичні процедури, в межах яких відбувається реалізація,

¹ Справа «Чанев проти України» (заява № 46193/13): Рішення Європейського суду з прав людини від 09.01.2015 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a37> дата звернення 12.06.2018.

² Справа № 1-р/2017: Рішення Конституційного Суду України від 23.11.2017 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17>> дата звернення 12.06.2018.

охорона та захист відповідної системи прав. Під юридичними процедурами розуміємо процес реалізації учасниками кримінального провадження своїх прав і виконання обов'язків з метою захисту власних інтересів.

У науковій літературі юридична процедура як самостійний об'єкт дослідження, так і окремі її різновиди досліджувались низкою науковців, зокрема С. С. Алексєєвим, Д. А. Керімовим, Д. А. Ковачевим, В. Н. Протасовим, О. В. Фатхутдіновою та іншими. Водночас юридичні процедури в межах кримінального провадження мають певну специфіку у порівнянні з загальною юридичними процедурами як за формою, так і за змістом. У зв'язку з цим, беручи за основу напрацювання науковців з цього питання, з урахуванням особливостей кримінально-процесуальних відносин спробуємо запропонувати узагальнену класифікацію юридичних процедур як складового елемента національного механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. Системний аналіз юридичних процедур у межах кримінального провадження забезпечує більш глибоке розуміння особливостей функціонування національного механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. Класифікація юридичних процедур дозволяє систематизувати юридичні процедури в межах кримінального провадження, визначити їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Під класифікацією юридичних процедур розуміється їх поділ на окремі групи за певним критерієм.

Ми вважаємо, що поділ юридичних процедур як складового елемента національного механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження можливо здійснити за наступними критеріями класифікації, а саме: залежно від суб'єктів юридичної процедури; залежно від тривалості юридичної процедури; залежно від обсягу дій, необхідних для здійснення певної юридичної процедури.

Слід зауважити, що наведена вище класифікація юридичних процедур у ме-

жах кримінального провадження має загальний характер і відображає основні особливості юридичних процедур, проте зазначені критерії не є вичерпними, що зумовлено складністю та багатоаспектністю системи юридичних процедур.

Справедливо також зазначити, що до юридичних процедур як елемента забезпечення прав учасників кримінального провадження також варто віднести процесуальні рішення і дії учасників кримінального провадження. В ч. 1 ст. 110 КПК України встановлено, що процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду. Тобто КПК України визначає, що процесуальні рішення в кримінальному провадженні не можуть прийматися потерпілим, представником потерпілого, захисником, підозрюваним (обвинуваченим), їх законними представниками тощо.

Однак варто враховувати, що, наприклад, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» видом адвокатської діяльності є: складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру. Згідно з ч. 1 ст. 47 КПК України захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК України та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, що зобов'язує захисника вчиняти певні процесуальні дії, зокрема підготовку і подачу процесуальних документів. Крім того, захисник повинен прийняти рішення про здійснення процесуальної дії, хоча сам факт прийняття такого рішення і не повинен окремо фіксуватися. Тому, на нашу думку, використовуючи більш широкий підхід до розуміння процесуальних дій, слід уважати, що й інші, окрім зазначених у ч. 1 ст. 110 КПК України учасників, можуть приймати процесуальні рішення і виконувати процесуальні дії для забезпечення здійснення юридичних процедур у рамках кримінального провадження.

Останнім елементом системи національного правового механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження є визначені законом суб'єкти кримінально-процесуальних відносин, діяльність яких направлена на досягнення конкретного правового результату. Слід зауважити, що у КПК України не міститься визначення та не вживається термін «суб'єкти кримінального провадження». Замість нього у КПК України вживаються такі терміни, як «сторони кримінального провадження», «учасники кримінального провадження», «учасники судового провадження».

З аналізу наведених вище термінів очевидним є те, що суд та слідчого суддю не віднесено до жодної з запропонованих категорій. Разом із тим, у теорії кримінального процесу оперують таким терміном, як «суб'єкти кримінального провадження», який з теоретичного погляду має найбільш широкий зміст.

Таким чином, до кола суб'єктів кримінального провадження як елемента системи національного правового механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження належать: суд, суддя, слідчий суддя та учасники кримінального провадження.

До ознак, що характеризують суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, прийнято відносити: 1) участь у провадженні на підставах і у порядку, передбачених кримінально-процесуальним законом; 2) вступ у кримінально-процесуальні відносини з іншими суб'єктами процесу з власної ініціативи або в силу вимоги закону; 3) наявність чітко визначених у законі повноважень, прав і обов'язків; 4) реалізація своїх прав та обов'язків у встановленому законом порядку; 5) наявність відповідальності за невиконання обов'язків або порушення прав інших учасників.

При дослідженні системи національних механізмів забезпечення прав людини у кримінальному провадженні окремої уваги заслуговує питання участі

позапроцесуальних суб'єктів як елементів такої системи.

До позапроцесуальних суб'єктів системи забезпечення прав людини у кримінальному провадженні можна віднести такі інституції, як Верховна Рада України, Президент України, громадські і міжнародні організації, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та інші суб'єкти, які наділені відповідними повноваженнями у сфері захисту прав людини в Україні.

Особливе місце серед окреслених суб'єктів посідає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений, омбудсмен), який здійснює на постійній основі парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції. Як зазначає О.О. Майданик, виходячи з положень частини 2 статті 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», діяльність Уповноваженого доповнює наявні засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє та не замінює їх. Це дає змогу дійти висновку, що інститут омбудсмена виступає додатковим засобом захисту прав і свобод людини в Україні у порівнянні з іншими правовими механізмами¹. Ми підтримуємо це твердження, адже роль додаткового механізму забезпечення прав людини повністю відповідає тій функції, яка виконується омбудсменом.

Варто зауважити, що безпосередня участь Уповноваженого у кримінальному провадженні прямо не передбачена кримінально-процесуальним законодавством, що значно знижує ефективність діяльності цього суб'єкта як складового елемента механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. Крім того, чинне законодавство України, яке регламентує діяльність Уповноваженого, не створює дієвих юридичних механізмів виконання його рішень у кри-

¹ О Майданик, 'Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні'(2010) 7 *Адвокат* 13.

мінальному провадженні. Вважаємо, що, хоча діяльність омбудсмена не регламентована кримінально-процесуальним законодавством і прямо не породжує права і обов'язки в інших учасників кримінального провадження, омбудсмен все ж відіграє значну роль у захисті прав учасників кримінального провадження, оскільки політико-соціальні засади його діяльності наділяють його широким колом повноважень, необхідних для забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Варто зауважити, що національний механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження функціонує не лише в межах кримінальної юстиції. Чинне місце в цьому механізмі посідають інструменти, які діють і в інших юрисдикційних процедурах. Так, суттєвим чинником, що впливає на рівень захищеності прав учасників кримінального провадження, є інститут конституційної юрисдикції.

Конституційний Суд України як державний орган покликаний стояти на сторожі Конституції України, виступаючи міцним і дієвим гарантом прав людини в країні. Специфічні лише для конституційної юрисдикції юридичні процедури дозволяють здійснювати як превентивну функцію щодо недопущення застосування неконституційного законодавства, так і забезпечують можливість реалізації правоохоронної чи навіть правозахисної функції у випадках, коли чинне законодавство так чи інакше суперечить загальним положенням Основного Закону або не відповідає конституційній доктрині і міжнародним стандартам прав людини та основоположних свобод.

Особливої ваги Конституційний Суд України як елемент національного механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження набув із запровадженням інституту конституційної скарги. Однак, на жаль, незначний проміжок часу, протягом якого вже може бути застосований цей інструмент захисту прав людини, в тому числі в кримінальному процесі, не дає ще змоги доходити висновків щодо його ефективності. Однак безперечним є той факт, що конституційна юрисдикція має посісти належне місце в національному механізмі забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Таким чином, здійснивши аналіз усіх складових елементів національного механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, можна дійти висновку, що національний механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження слід розглядати як сукупність у взаємодії, взаємообумовленості та взаємозв'язку усіх елементів цього механізму, що відрізняються універсальністю, загальною значимістю та призначені для створення належних умов для реалізації, охорони та захисту закріплених чинним законодавством прав учасників кримінального провадження. Загалом, національний механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження об'єднує єдиними стандартами усі елементи цього механізму, намагаючись зробити їх діяльність уніфікованою і такою, що відповідатиме міжнародним та національним стандартам забезпечення прав людини.

REFERENSE

LIST OF LEGAL DOCUMENTS

1. Rishennya Evropeyskogo cudu z prav lyudini, P'yatoyi sektsiyi, Sprava «Chanev proti Ukrayini» [Decision of the European Court of Human Rights, Fifth Section, Case «Chanev v. Ukraine»] Zayava № 46193/13 vid 09.01.2015 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a37> data zvernennya 12.06.2018 (in Ukrainian).
2. Rsshennya Konstitutssynogo Sudu Ukrayini [Decision of the Constitutional Court of Ukraine] Zayava № 1-p/2017 vid 23.11.2017 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17>> data zvernennya 12.06.2018 (in Ukrainian).

BIBLIOGRAPHY

ARTICLES

3. Priphan I I, 'Konstitutsiyno-pravoviy mehanizm zahistu suspilnoyi morali' [Constitutional legal mechanism for the protection of public morality] (2012) 67 Aktualni problemi derzhavi i prava 75–82 (in Ukrainian).
4. Golyak L V, 'Nesudovi formi zahistu prav lyudini (za uchastI Institutiv ombudsmana) v Ukrayini ta Polschi: porivnyalniy analiz' [Nonprofit forms of human rights protection (with the participation of ombudsman institutes) in Ukraine and Poland: comparative analysis] (2008) 2 Chasopis Kiyivskogo universitetu prava 74–80 (in Ukrainian).
5. Maydannik O O, 'Institut ombudsmana u mehanizmi zabezpechennya prav lyudini v Ukrayini' [The Ombudsman institute in the mechanism of ensuring human rights in Ukraine] (2010) 7 Advokat 12–16 (in Ukrainian).

Ivanov M. National legal mechanism for ensuring the rights of participants of criminal proceedings

State activity in protecting people rights, freedom and interests is the main goal in the functionality of state bodies in society. The creation of effective implementation of protection the rights of citizens, respect for human freedoms, ensuring favorable conditions for the realization of human legitimate interests – all these tasks are necessary for the creation of a constitutional state.

The purpose of this article is to analyze the elements and peculiarities of the national legal mechanism for ensuring the rights of participants of criminal proceedings. The author also aims to reveal the features of the separate national mechanism to ensure the rights of the participants of criminal proceedings, especially those, that have been introduced relatively recently.

Within the scope of this research, we will analyze the subject, the procedure and the legislative sources of the national legal mechanism for ensuring the rights of participants of criminal proceedings, because the study of the problems of the system of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen has great practical importance for the further development of the science of criminal procedural law and the reform of Ukrainian legislation in the European integration aspirations of Ukraine, improvement the practice of realization and protection of human rights, development of Ukraine as a democratic state. Having examined the elements of national mechanism for ensuring the right of participants of criminal proceedings, we can develop our own vision of the general and individual role of elements of national mechanism for ensuring the right of participants of criminal proceedings.

The national mechanism of ensuring the rights of participants of criminal proceedings functions not only within the framework of criminal justice. An institution of constitutional jurisdiction is a significant factor influencing the level of protection of the rights of participants of criminal proceedings. The Constitutional Court of Ukraine as an element of the national mechanism for ensuring the rights of participants of criminal proceedings began to play the particular weight with the introduction of the constitutional complaint institute.

Key words: *the mechanism of provision, the rights of participants of criminal proceedings, the legal procedure, the national mechanism for the protection of human rights, the Constitutional Court of Ukraine.*

Стаття надійшла до редакції журналу 14.06.2018.